

ÖRÖKSÉG

Széchenyi- és Wesselényi-értelmezések

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

A magyar liberalizmus klasszikusainak szellemi öröksége

I.

Közép- és Kelet-Európa 19. századi birodalmai – a Német-Római Szent Birodalom, s a helyébe lépő Német és az Osztrák Császárság, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és az Orosz Birodalom – későn és szinte kezelhetetlenül bomlottak fel, s a helyükön sárkányfogvetések keltek ki. Sárkányfogvetések, amelyek az európai, sőt az egész nemzetközi államközösség 20. századi létét és egyensúlyát fenyegették az újra és újra fellángoló balkáni háborúk, a két világháború, s a totalitárius rendszerek formájában. A „német hisztéria” és a „kelet-európai kisállamok nyomorúsága” abban a birodalmi örökségben gyökeredzik, amely befagyaszta, elfojtva és meg nem emésztve a szovjet birodalom és az általa fenntartott tekintélyelvű rendszerek összeomlása után is velünk maradt és bennünk él.

A térség országaiban a 19. században nagyreményű és nagyigényű liberális mozgalmak voltak, amelyek valamennyien szembekerültek azzal, hogy nem egyszerűen védekezniük kellett saját államuk túlhatalma ellen, hanem rájuk várt a saját nemzeti állam megteremtésének a feladata a birodalmi abszolutizmusokkal szemben. A polgári civilizáció, a középosztályi társadalom és a polgári alkotmányos nemzetállam pedig nem valóság, hanem program volt.

II.

Magyarországon az 1790-es években fogalmazódott meg az a felismerés Hajnóczy József tollából, hogy a kiváltság nélkülüket, a misera plebs contribuens-t be kell venni az alkotmányosság sáncái közé. Ez az elképzelés vált a magyar liberalizmus elindító-jává, amely az 1820-as években fejlődött tovább. Az „érdekegyesítés” az 1790–91-es országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottsági munkálatok 1830-as megyei vitái és Széchenyi István nagy triász (a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium*) nyomán és mindenekelőtt Wesselényi Miklós energikus és tehetséges politikai vezérlete és *Balítéletekről* című műve eredményeként az 1830-as években az országgyűlésen és a megyékben közvélemény-formáló erővé vált. Ez a koncepció és stratégia az 1840-es években Deák Ferenc és Kossuth Lajos irányításával immár a közélet meghatározó kihívását képviselte. A magyar liberalizmus történelmi teljesítményét az 1848-as törvényekben formába öntött jobbágyfelszabadítás, közteherviselés, népképviselő és felelős minisztéri-

um, valamint az 1848/49-ben a forradalmi és ellenforradalmi kontinentális Európában kivételes, mert egy esztendeig folytonos alkotmányos legitimitás, nevezetesen az 1848 júliusától egy évig Pesten, Debrecenben, ismét Pesten, majd Szegeden működő népképviselői országgyűlés, továbbá maga a másfél esztendeig sikeres önvédelmi háború testesítette meg.

III.

Az „érdekegyesítés” azt jelentette, hogy magát az idejétmúlt feudális alkotmányosságot át kell alakítani, polgári alkotmányossággá kell formálni. Ez egyrészt védelmet biztosíthatott azzal szemben, hogy az abszolutizmus az alkotmányosságot az azon kívüliek mozgósításával fenyegetse (mint tette ezt például Galíciában 1846-ban), másrészt pedig magában foglalta a jogkiterjesztő asszimiláció programját, a polgári magyar nemzet megteremtését, a rendi, nyelvi, felekezeti és osztályértelemben heterogén jogállású lakosság egységes középosztályi nemzetté alakulását. A liberálisok a kollektív jogokat a kiváltságok újmódi formájaként, azok továbbéltetéseként értelmezték, s felfogásukat meghatározta az egynyelvű nemzetállam mintája, amelyet II. József és a francia forradalom példája rögzített. A germanizáció emléke és az orosz terjeszkedés veszdelme a közösség egzisztenciális fenyegetettségének tudatát erősítette és a nemzethalál félelmét ébresztette fel a magyar politikai és liberális elit javarészt értelmiségi tagjaiban. Ezekre viszont jogkiterjesztéssel és nem kirekesztéssel, modernizációs stratégia kimunkálásával és megvalósításával, és nem kiváltságőrzéssel válaszoltak. És ebben – a magyar liberalizmus klasszikusa, az abszolutizmus elleni küzdelmet a civilizált Magyarország megteremtésére irányuló modernizációs stratégiával (ahogy Kölcsey fogalmazott: a hazát a haladással) szintézisbe hozó – Wesselényi és – a magyar liberalizmus mezőnyében a whig típusú (az abszolutizmus lététől elvonatkoztató) arisztokratikus liberalizmust képviselő – Széchenyi (aki az abszolutizmus elleni küzdelmet és a civilizált Magyarország megteremtését elválasztotta és elválasztatta egymástól) nem különbözött egymástól.

IV.

A szabadság az önálló cselekvés lehetőségét, az önmeghatározás képességét, az önrendelkezés jogát jelenti. A liberalizmus pedig az abszolutizmus ellenpárja, és arra irányul, hogy senkinek és semminek ne legyen és ne is lehessen teljhatalma vagy túlhatalma a mindinkább középosztályosodó társadalom és az azt alkotó egyének felett. A nacionalizmus viszont a mitizált, az egyénektől elszakított és azok fölé emelt fiktív (hiszen nem egyénekből álló, hanem azoknál magasabbrendűnek és tőlük függetlennek deklarált) közösségnek kívánja alárendelni az egyént, s hívei a szabad ember legsajátosabb jellemzőjét (a közösség iránti önkéntes önfeláldozást) várják el azoktól, akik éppen emiatt sem lehetnek szabad emberek. A patriotizmus ettől éppen abban különbözik, hogy nem állítja szembe egymással az egyént és különböző közösségeit, hanem az egyének, méghozzá a szabad egyének önkéntes és spontán együttműködésén alapul.

V.

Nemzeti liberalizmusról addig van értelme beszélni, amíg van idegen uralom, elnyomó idegen abszolutizmus, és nincs független alkotmányos nemzeti állam. Ha ez a helyzet megszűnik, a kifejezés ahhoz válik hasonlatossá, amit a „szocialista demokra-

tizmus" demokráciát meghamisító „new speak” kifejezése testesít meg. Használója ugyanis összekeveri a patriotizmus szabadságon alapuló spontán lojalitásait a nacionalizmus parancsolt egységével és arrogáns követelődésével, a szabadság világát az urak és szolgák hierarchikus világával, a kölcsönös szolgáltatások rendszerét a rang és a vagyon uralmával. Ez pedig már nem nemzeti és nem liberális álláspont, hiszen nem az állampolgári jogegyenlőségen alapul, hanem a közös vérségi eredet, a közös leszármazás fikcióján, s a közösséget elvileg magasabbrendűnek tartja, mint az egyént. A magyar liberalizmus örökségére hivatkozni ebben az esetben pedig komolytalan, hiszen az a „hamis realizmus” taktikai eszköze, pusztá propagandafogás, retorikus fordulat, üres díszítmény lett, hiszen felhasználói meghamisították.

VI.

Azok az 1992 őszén született műhelyreferátumok, amelyek egy részének átdolgozott változatát a következő lapokon olvashatjuk, a szegedi bölcsészkaron tartott szövegelemző eszmetörténeti szemináriumom keretében születtek, amelynek résztvevői egy-egy fogalom belső rekonstrukciójára vállalkoztak. A fogalmak jelentés-tartalmainak és szövegösszefüggéseinek feltárása azt feltételezte, hogy a szeminárium tagjai ne kész klisékkel közelítsenek Széchenyi triászához és Wesselényi *Balítéletekről*-jéhez, hanem alázattal, befogadóan és elemzően. És persze azt is megkövetelte, hogy jobban fogadják el magukat, mint ahogy az szokásos. A másokat megbélyegző negatív, mondhatnám, úrhatnám szolgáló típusú beállítottság ugyanis kizárja az érdemleges alkotást. Az magától értetődően pozitív beállítottságot igényel, s ha ennek feltételei jórészt hiányoznak, azokat magunknak kell megteremtünk, mindenekelőtt magunkban. Remélem, a szemináriumon tapasztaltak és elsősorban saját munkájuk adtak némi fogódzót ehhez. Remélem azt is, hogy az elmélyedés önként vállalt kényszere számukra személyiségük gazdagodását segítette. Abban is bízom, hogy ez a fél tucat írás a történész szakma tanár, kutató, levéltáros, könyvtáros és muzeológus tagjai, s a széles értelemben felfogott társadalomtudományok művelői számára a műhelyalkotás iránti kedvet erősíti. Az igencsak kontraszelekción, oligarchikus tagolódáson, hatalomféltésen és monopolhelyezeten alapuló egyetemi képzésben pedig egy lehetséges kitérési irányt jelöl: az emberi elfogadás és a teljesítményelv összekapcsolásának egyik lehetséges változatát.

A szerzőknek első publikációjukhoz gratulálok, és kívánom, hogy immár az igényes tanulmányírás készségeit sajátítsák el. A *Tiszatáj* szerkesztőit folyóiratuk 1974/6-os „Fiatal történészek írásai” címmel, Ilia Mihály bátorságának köszönhetően publikált monopóliumtörő számára emlékezve és emlékeztetve üdvözlöm és kérem, nyúljanak vissza rendszeresen ahhoz a kivételes hagyományhoz. Az olvasót pedig szeretettel köszöntöm és kérem, ki-ki tegye meg, ami tőle telik, hogy ne legyen igaz a mi életünkre Tacitus hajdani keserű megállapítása: „Túléltek Tiberiust, Caligulát, Nérót, de közben eltelt az egész életünk.”, hiszen: „Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.” Tehát: „Lectori salutem.”

Budapest–Szeged, 1993. április 26.